

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2020

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Samer i Sigtuna?

Om flätbandsornamentik i äldre tid

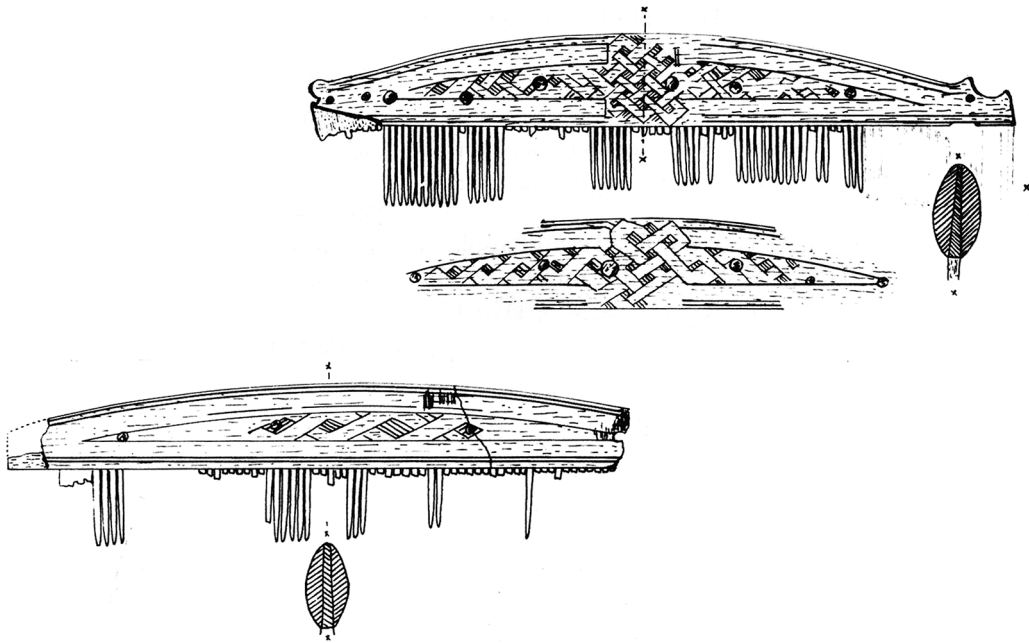
Inger Zachrisson

Under första hälften av 1900-talet gjordes många försök att följa flätbandsornamentiken tillbaka i tiden; minst tretton (!) olika åsikter om dess ursprung lades fram, av ett 20-tal forskare. Ornamentet tycks kunna följas tillbaka fem tusen år, till det inre av västra Asien (Holmqvist 1939:16–20). Det kan ha inspirerats av korgflätning eller liknande. I regel rör det sig om jämbreda band som upprepat korsar varandra – under eller över, oftast diagonalt. Ibland uppträder såväl breda som smala band på samma föremål. I Skandinavien under den yngre järnåldern (550–1050 e.Kr.) återfinns ornamentiken på föremål av metall, horn och trä. Idag uppfattar vi den som rent dekorativ, men den kan ha haft en särskild innebörd.

Föremål av horn med flätbandsornamentik från vikingatidens Sigtuna – är de samiska? Frågan har nyligen ställts till mig av en kollega. De betecknas idag (2019) som möjliga samiska arbeten i basutställningen på Sigtuna museum, med tanke på likheten med dagens samiska ornerade föremål. Utställningstexten anger: ”tre föremål som tros vara samiska, funna i Sigtuna. Ett litet lock, ett skedskaft och en sked. 1000–1100-tal.” (*fig. 2*). Den lilla, fint dekorerade plattan (ev. ett lock) är från kvarteret Professorn 1, från lager som mycket preliminärt kan dateras till 1200-talet. En snarlik platta finns från kvarteret S:ta Gertrud 3, från lager daterade till 1010–1040 (SHM; Bäck & Carlsson 1994).

Utställt på museet är också ett ”knivskaft med samisk ornamentik av ökänd datering.” (*fig. 2*). Det är ett vackert, samiskt arbete. Varifrån det kommer är inte känt. Det förefaller inte ha legat i jorden (enl. Anders Söderberg, Sigtuna museum). Det kan jämföras med ett samiskt knivskaft i Skoklostersamlingarna, troligen från 1600-talet, som märkligt nog aldrig tycks ha haft något knivblad, samt senare tiders samiska knivar (Hampusson Huldt & Hoving 1920).

De flesta föremål med flätbandsornamentik som tagits upp ur jorden i Sigtuna är skedar. Därefter kommer kammar (*fig. 3a–g, sid 20*), varav tre med flätband från

Figur 1. Två A3-kammar från Svarta jorden i Birka på Björkö i Mälaren, ca 750–970 e.Kr. Efter Sörling 2018.

kvarteret Trädgårdsmästaren. De kan dateras, den med fnr (föremålsnummer) 22326 till 985–1000 e.Kr., fragmentet med fnr 25647, som har omväxlande breda och smala band, till 1020–1050 och den med fnr 8428 till 1175–1200 (Anders Söderberg, skriftl. medd.). Den med fnr SF (Sigtuna Fornhem) 445, från kvarteret Trekanten, påminner närmast om den från 1020–1050. Två av de andra har stora likheter: den långa kammen från kvarteret Professorn 3, 1967, med fnr 282, och den med fnr SF 1661, från kvarteret Trädgårdsmästaren 4 1937; de har båda enklare flätband, som bara går över varandra en gång och är insatta i ett smalare fält, samt med betonade, ”randiga” mellanrum mellan banden. Kammen från 1175–1200 har likaså band i ett smalt fält, men avviker från de andra genom sina kryssornerade kantbårder och att se mer ”hemmalagad” ut.

Figur 2. Utställda föremål av horn med bandflättningsornamentik från Sigtuna: skedskäft, sked och platta, 1000–1100-tal, samt ett knivskaft, troligen nyare tid. Foto: Mikael Agaton.

Figur 3. Kammar med bandflättningsornamentik från Sigtuna. De tre från kv. Trädgårdsmästaren dateras: a) fnr 22326, 985–1000; b) fragmentet fnr 25647, med omväxlande breda och smala band, 1020–1050, och c) fnr 8428 till 1175–1200; d-e) från kv. Trekanten, fnr SF 445; f) från kv. Professorn 3 1967, fnr 282, har enklare flätband som går över varandra en gång, och i ett smalare fält, samt ornerade mellanrum. Detta gäller också g) fnr SF 1661, från kv. Trädgårdsmästaren 4 1937.
Foto: Sigtuna museum.

Det är inte lätt med etniska bestämningar, när det gäller gångna tider. Det arkeologiska materialet från området Dalarna-Härjedalen-Jämtland visar på en lång kontinuitet i den materiella kulturen. Av lämningarna att döma fanns inom området under järnåldern (500 f.Kr.–1050 e.Kr.) både en ”samisk” och en ”skandinavisk” kultur. De utmärks av olika bostadsformer och levnadssätt. Men andra vetenskaper lägger fram resultat som komplicerar bilden. Inom det pågående forskningsprojektet ”The Atlas of a 1000 Ancient Genomes” kartläggs förhistoriska DNA. Genetiker inom projektet har betonat hur genetiskt lika de flesta människor var i det här området – även om de uppenbarligen tillhörde olika kulturer.

Nedan skall jag försöka skilja mellan skandinaviska (germanska) och samiska föremål med flätbandsornamentik från perioden ca 750–1250 e.Kr. (vikingatid 750–1050, därefter tidig medeltid).

Produktionen av ornerade hornföremål – hornens ursprung

Under vikingatiden utvecklades en produktion av ornerade hornföremål i större skala, främst kammar. De hantverkare som bearbetade hornet kallas därför kammakare. Vikingatidens sammansatta kammar krävde betydande skicklighet av tillverkarna och ett antal särskilda redskap; det rörde sig om specialisering (Ashby m.fl. 2015). Utmärkande för detta professionella hantverk – till skillnad från hushållshantverket – var att en uppsättning sågverktyg av olika kaliber, vassare eggverktyg och olika grova filar varit nödvändig.

Maritim fjärrhandel var avgörande för anläggandet av vikingatidens städer, liksom sambandet mellan fjärrhandel och lyxvaror. Spillmaterialet från hornhantverk härrör närmast uteslutande från urbana miljöer. Förutom i sådana har spår av hornhantverk i Sverige också påträffats i två speciella icke-urbana miljöer: Helgö och Gamla Uppsala. Det professionella kammakeriet har pågått på platser, vanligen vid vatten, som utgjort ”mötesarenor för elit, lokalbefolkning och långväga gäster” (Karlsson 2016:204). Under 1200-talet började hantverk i horn och ben uppträda i miljöer utanför elitens stadstomter, t.ex. i Nyköping och Uppsala. I Sigtuna och Strängnäs dröjde det något; i de centrala delarna av Sigtuna fortsatte användningen av hornråvara fram till ca 1300 (Karlsson 2016:203–204, 208).

Kammarna kunde se lika ut över hela norra Europa, men råvarorna var lokalt präglade. Övergripande användes två olika slags horn: från vilda hjortdjur (familjen *Cervidae*) som älg, ren och hjort eller från tamdjur som kor, får och get. Med hjälp av ZooMS (Zooarchaeology by Mass Spectrometry, som analyserar peptider i kollagenet) och några dna-analyser har älg- och renhorn från Mälardalen kunnat artbestämmas.

Birka har varit en permanent bebodd plats med både interregional handel och långdistanshandel, och med ett markant inslag av importerade råvaror. Troligen fanns här den viktigaste pälsmarknaden i Östersjöområdet (Arbman 1937:12–17; Grandell 1986; Zachrisson 1997:233; 2019:74–75). Vid Hjalmar Stolpes utgrävningar i ”Svarta jorden”, stadsområdet i Birka, kom mycket hantverksspill av horn fram, men endast en mindre del togs tillvara. Det tillvaratagna hornspillet utgörs av älg (67%), kronhjort (21 %) och ren (12%); två fragment av valben har

också kunnat identifieras (Karlsson 2016:124–133). Mycket återstår dock i vår kunskap om råvaruanvändningen och kronologin inom ben- och hornhantverket i Birka (Karlsson 2016:10–15; Ashby m.fl. 2015; jfr Luik m.fl. 2020).

I de äldre lagren i Sigtuna rör det sig också övervägande om föremål och spill av horn från vilda hjortdjur. Älgar kan ha antingen skovelhorn (palmat horn) eller grenade horn (cervint horn). I Sigtunas spill dominerar skovelhorn. De är de enda tillräckligt stora hornen för att tillverka kammar och skedar. Älghorn finns under hela perioden från 900-talets slut till 1260-talet, renhorn främst under faserna 1175–1200 och 1230–1260. Horn från tamdjur som kor, får och get har helt andra egenskaper; i andra, samtida medeltida städer som Nyköping, består spillet mest av det. När det gäller färdiga föremål från Sigtuna, kan det vara svårt att se om de i stället är av ben av olika slag (Karlsson 2016:12, 36–41; Ashby 2013).

Det mycket stora spillmaterialet från kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna visar hantverkets utveckling från 900-talets slut till 1200-talets mitt. På så gott som varje stadstomt i Sigtuna finns spår av ben- och hornhantverk och smide. Kanske arbetade samme hantverkare i ben och horn och metall. Tomterna antas ha delats ut till och bebotts av storbönder från landsbygden omkring, som besökte staden när kungen var där och vid andra speciella tillfällen, enligt en hypotes av Sten Tesch. Tomtägarna skaffade råvaran, hornen, från lokala krafter eller från jägare. De beställde föremålen av de ambulerande kammakarna, som hölls på tomterna som ärade gäster, och distribuerade dem. Kammakarna arbetade i gästbudshallar och dagligstugor – spillet slängde de utanför, inne på tomterna.

Fram till 1100-talets senare del var ben- och hornhantverket i Sigtuna småskaligt, för hushållets behov. Kammarna kunde se lika ut över hela norra Europa, men råvarorna var lokalt präglade. Vid 1100-talets slut skedde en övergång till stationära och professionella hantverkare, som höll till i bodar längs Stora gatan och producerade för kunder från olika håll. Kammakarna övergår nu också från att arbeta med horn av vilda hjortdjur till att arbeta med ben av tamdjur, en stor förändring (Karlsson 2016:19–27, 55, 77–79, 110–113).

Flätbandsornamentik i skandinavisk kultur: Birka och Sigtuna...

Många av vikingatidens föremål med flätbandsornamentik har påträffats på Björkö i Mälaren, det vill säga platsen för den internationella centralorten Birka. Åren 1940 och 1943 publicerade Holger Arbman Birkas gravfynd och år 1981 kom Kristina Ambrosianis avhandling, där hon upprättade en typologi för de vikingatida kammarna från Birkas gravar och från staden Ribe (Danmark). Utifrån kammarnas dekor, tvärsnitt och längd ställd mot stratigrafi och fyndkombinationer kunde de delas in i två övergripande typer: A- och B-kammar. Ambrosiani ansåg att kammarna tillverkats av ambulerande hantverkare, som rört sig över hela Nordeuropa. På de stora handelsplatserna, från Dublin i väst till Staraja Ladoga i öst och Hedeby i syd, har man funnit tusentals utsökt dekorerade hornföremål, främst kammar (Arbman 1940, 1943; Ambrosiani 1981).

De sammansatta enkelkammarna med flätbandsornamentik från Birka dateras till ca 850–950 e.Kr. (Ambrosianis typ A3). De flesta, ett 30-tal, härrör från Hjalmar

Stolpes utgrävningar i ”Svarta jorden”, stadsområdet i Birka (Ambrosiani 1981:36). Några andra kommer från gravar, som den stora s.k. hästkammen från grav 944, en rik mansgrav (Ambrosiani 1984:166–167; Arbman 1940; 1943). Karakteristiskt för kammarna är tekniken att fylla ornamentikens linjer med beck, för att framhäva mönstret. Detta svarta har av arkeologer sedan länge oegentligt kallats harts, men bör troligen hellre beskrivas som beck, björktjära som torrdestillerats (Andersson 2016:114). Ambrosiani gjorde också mikroskopiska undersökningar för att se vilket slags hornmaterial som använts och kom fram till att A-kammarna är av älghorn. De skulle kunna vara tillverkade i Birka då älghornsavfall finns därifrån. Till skillnad från tidigare forskare ansåg hon alla A-kammar (typ A1, 2 & 3) vara av skandinaviskt ursprung, tillverkade inom området från södra Norge i väst till Birka i öst. De tidiga A-kammarna är enligt Ambrosiani en direkt utveckling från vendeltidens (550–750 e.Kr.) kammar. Kammar av typ B, daterade till ca 900–1000, bedömde hon vara av kronhjort och tillverkade i Danmark-Nordtyskland. Kronhjort fanns inte i Mälardalen vid denna tid (Ambrosiani 1981:36).

Kammar och skedar med flätbandsornamentik från Birka har belysts inom Greta Arwidssons Birka-projekt (Ambrosiani 1984; Lindeberg 1989). Hornföremålen med flätbandsornamentik från Svarta jorden har nyligen publicerats, med Erik Sörlings teckningar från år 1951: ett 30-tal kammar med en rik variation av flätbandsmönster, några skedar och nålar. Vissa kammar har flätband i flera ”varv” över hela kammens bredd, andra har enkla band längs ett smalare mittparti (*fig. 1*, SHM inv.nr 5208:564, 578; Sörling 2018:136–143, 184–185, 284–285).

Flätbandsornerade hornföremål av liknande slag som i Birka har också påträffats i Sigtuna, anlagd som stad av sveakungen någon gång under andra hälften av 900-talet e.Kr. De äldsta kammarna i Sigtuna överensstämmer med de yngsta i Birka (Ambrosiani 1981:54). Det fanns en kontinuitet mellan centralorterna Birka och Sigtuna; Sigtuna grundades efter det att Birka övergivits (Roslund 2001:205–218).

... och i samisk slöjd

Samisk hornsöljd utförs traditionellt med kniv. Horn är ett hårt material, men blir betydligt mjukare och lättare att skära i om man låter det ligga länge i vatten. Förr ville man ofta bleka hornämnen; då kunde de läggas ner i en bäck på ett ställe där solen skiner mycket (Skandfer 1996:17; Hampusson Huldt & Hoving 1920).

Den typiskt samiska formen av flätbandsornamentik på horn utmärks av jämbreda, ornerade band och mellan dem, i de små mellanrummen, streck eller knivstick. Mellanrummen tycks mer betonade än på skandinaviska arbeten. Det finns en rik variation av mönster: sick-sacklinjer, parallella linjer, kryssornamentik, ”timglas”-former, m.m. (Hampusson Huldt & Hoving 1920; Fjellström 1985). I samisk tradition uppträder dels en diagonalfletad struktur där banden diagonalt kryssar över och under varandra, vilket ger rombiska mellanrum mellan dem; mellanrummen är ornerade. Det liknar fångstnät eller fisknät. Dels utvecklades en rakfletad struktur, där banden går horisontalt/vertikalt över varandra. Det är oklart när den uppträder och den finns sällan på skandinaviska föremål. I mellanrummen bildas då kvadrater, likaså ornerade. Det liknar band av trä eller näver. Under den långa

tid, mer än tusen år, som ornamentet funnits i samisk kultur, kan dess innebörd ha förändrats (Dunfeldt 2006:61–62, 82–86 m.fl.).

Flätbandsornamentiken utmärker idag sydsamisk ornamentik på horn- och träföremål (se t.ex. Hampusson Huldt & Hoving 1920), medan den nordsamiska nu har en vegetabiliskt präglad mönstervärld. Även den senare anses ha varit geometrisk fram till dess att drag från norsk folkkonst kom in i den under tiden 1600–1800 (Skullerud 1942:65–68; jfr Phebe Fjellströms åsikt 1985 att den nordsamiska mönstervärlden har sitt ursprung i karelsk kultur på 1000–1100-talet, se Zachrisson 1984:84–87, 107; jfr 2015).

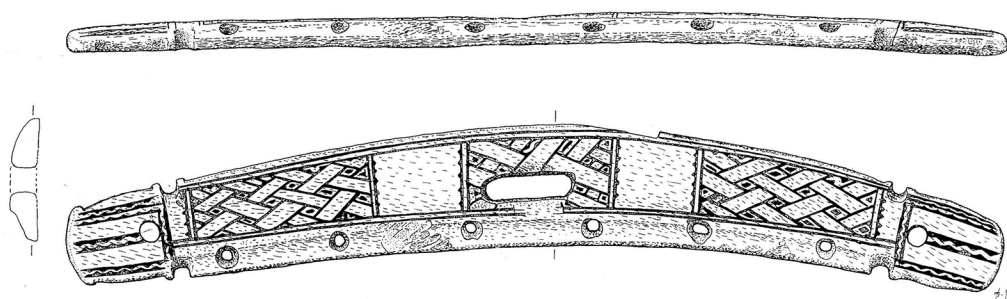
När blir flätbandsornamentiken utmärkande för samisk kultur?

Frågan har diskuterats under mer än hundra år. En rad arkeologer har försökt svara på den. Startpunkten tycks ha varit den rikt ornerade väskbygel av horn, som 1908 påträffades i ett lerlager vid grundgrävning till huset Östra Ågatan 37 mitt i Uppsala (fig. 4). Knut Stjerna daterade ”plattan” (som han kallade den) till 1000-talet och påpekade likheten mellan den och föremål från Birka, i ett föredrag i föreningen Urd hösten 1909. Det framgår av den artikel som Arvid Julius, amanuens vid Museet för nordiska fornsaker i Uppsala, publicerade 1918: ”Ett lappländskt jordfynd från Uppsala”. Han identifierade föremålet som en samisk väskbygel av renhorn och framhöll att mönstrets linjer är fyllda med en svart massa, för att mönstret skall framträda skarpare. Julius bestämde massan som bränd av näver, på samma sätt som Olaus Graan beskriver att samer gör på 1600-talet. Utanför vikingatidens Björkö kände Julius endast till tre föremål med liknande flätmönster: en kam från Gotland, en sked från Skåne och en svärdskaivle (svärdshandtag) från Ås i Jämtland. Kavlen samt flera kammar från Björkö identifierades ha sådan hartsfyllning i mönstren. Kammarna från Björkö bestäms som troligast tillverkade på ön, men Björköborna har erhållit ornamentet från ”Lapparne”, som i sin tur kan ha fått det från Sverige eller Norge under 600–700-talen – liknande mönster finns på några av de äldsta Vendelföremålen, skriver Julius (1918; Graan [1899]1983).

Den som därefter tar upp frågan om ursprunget till den samiska flätbandsornamentiken är Wilhelm Holmqvist 1934. Han betonar svårigheten att spåra den historiska utvecklingen hos en stil som sträcker sig över tusen år. De föremålstyper som bör tillskrivas samer är från medeltid och framåt, som hornskedar från Norge och två väskbyglar, den från Uppsala och en från Kyrkbyn i Piteå. Via skedar och kammar från Sigtuna kommer Holmqvist till de ännu äldre från Birka; från båda platserna finns älghornsavfall och halvfärdiga arbeten. Två ornerade skidor av trä från nordligaste Sverige dateras till perioden 1000–1200 e.Kr. Samerna har genom handel med svearna under 1000–1100-talen nåtts av flätbandsornamentiken (Holmqvist 1934).

Inga Serning anser 1960 att flätbandsornamentiken troligen huvudsakligen upptagits av samerna ”under vikingatid och tidig medeltid ... perioden 1000–1200 som ett resultat av lapparnas förbindelser med Birka-Sigtuna.” Hon tar upp sju myrfunna skidor med flätbandsornamentik från Övre Norrland (Serning 1960:59–64).

År 1967 för Holmqvist denna ornamentik ännu längre tillbaka i tiden. Han betonar först att de vikingatida flätbandsornerade hornföremålen från Birka och Sigtuna

Figur 4. Väsbygel av horn, funnen mitt i Uppsala, ca 1000–1100-tal. Längd 30,6 cm. Tillhör Gustavianum – Uppsala universitetsmuseum. Teckning Cecilia Bonnevier, Statens historiska museum.

är fast förankrade i den egna kulturmiljön. Via skandinaviska föremål av metall och trä med flätbandsornamentik kommer han sedan tillbaka till 600-talet. Därifrån når han det merovingiska Västeuropa på 500–600-talen och det koptiska Egypten på 400–500-talen (Holmqvist 1967).

Om föremål med liknande flätbandsornamentik från Svarta Jorden i Birka ansåg jag 1984 att ”Denna typiskt skandinaviska ornamentik, som den är utformad på kända horn- och benföremål, har av samerna övertagits i oförändrad form men placerats på andra slag av föremål. Flätbandsornamentik av skandinaviskt slag har inom samiskt område kunnat beläggas tidigast på skidor av trä från ca år 1000.” (Zachrisson 1984:107).

Man kan fråga sig varför inte vikingatidens karakteristiska djuornamentik togs upp i samisk kultur. Det kan ha varit något i flätbandsornamentiken som påminde om den geometriska ornamentik som påträffats på samiska platser långt före vikingatid. Eller också var det ett av flera drag från skandinavisk vikingatida-tidigmedeltida kultur, som levtt kvar i samisk kultur till in i våra dagar och nu definierar framför allt sydsamisk kultur. Andra sådana drag är guld- och silvertrådsarbeten som övergick till tenntråds- och posamentteknik i metall, mansdräkten med stort ringspänne, metallbeslaget läderbälte och bältegehång, gravskick och offerseder. Det kan röra sig om så kallad *kulturfixering*. Det innebär att en gångens tids kultur bibehållits i vissa trakter, något som är tydligt inom allmogekulturen i Sverige. Etnologen Sigurd Erixon skriver: ”Det rör sig ... om en fixering vid en tidigare högkonjunktur, en reflex av en gångens storhetstid.” Det finns också andra belägg för att samerna under vikingatid-tidigmedeltid hade en hög status i omvärlden: de hade ekonomisk betydelse tack vare sina specialister och sina särskilda produkter, som högklassiga pälsverk, valrossbetar m.m. (Erixon 1945:30–31; Zachrisson 1984:86–88, 107–110; 2019:77–81; Hansen & Olsen 2004:65–69, 73, 136–139; jfr däremot Gjerde 2016:172–173).

Samiska fornlämningar och föremål med flätband

Flätbandsornerade föremål funna i medeltida samiska sammanhang bör kunna tolkas som samiska. Några fragment av sådana av horn/ben finns från en boplats vid Norrvik, Lycksele socken, Lappland: två troliga skedhandtag och fragment av en väsbygel. Från samiska offerplatser i norra Sverige finns några prydnader av tenn/bly från 1200-tal eller äldre, som har likheter med flätbandsornamentiken, bl.a. en

finger링 från Mörtträsket och ett korsformigt hänge från Tjautjer (Gråträskfyndet) (Zachrisson 1976a:43–46 figs. 69–70; 1984:67 fig. 43j, 84–86 fig. 50:167)¹. Ett spant av trä från en samisk sydd båt från Tjautjer, samma sjö som Gråträskfyndet härrör från, är också försett med flätbandsdekor. Båten kan vara från medeltid (Westerdahl 1987:22, 48, 85, 94–95).

Det är väsentligt för tillskrivning till samisk kultur att ornamentiken finns på föremål, som är typiska för den. *Vietjere*, trumhammare, är en föremålsform som är ovedersägligt samisk: de användes av nåjden, schamanen. Den kända trumhammaren av renhorn från Rendalen i Hedmark, sydöstra Norge, är 14C-daterad till ca 1160–1260 e.Kr. Den har på ena sidan flätbandsornamentik, på den andra ornamentik i norrön s.k. Ringerikestil (fig. 5) (Zachrisson 1997:46–47, 202; Dunfeld 2006:60–61; Bergstøl 2008:98–100; Gjerde 2016:167–174; Amundsen 2017:188–189). En annan trumhammare med en rik ornering av olika slag av flätbandsornamentik, bland annat med omväxlande breda och smala band, låg i ett gravröse på Sørøya i Finnmark, Nordnorge. Den är stildaterad till medeltid (Dunfeld 2006:61–62).

Ornerade väskbyglar av horn bör också räknas till samiska föremålstyper. Den från Norrvik har omtalats ovan. En annan med flätbandsornamentik, likaså fragmentarisk och från medeltid, härrör från Kyrkbyn i Piteå (Serning 1960:59, 143. Pl. 44:1; Zachrisson 2015:324; Holmqvist 1934:266–268). Den stora väskbygeln från Uppsala (fig. 4 föregående sida; jfr ovan), ornerad med bl.a. bandflättningsornamentik, sick-sacklinjer och parallella linjer, anses vara från övergången vikingatid-tidig medeltid. Området där den påträffades tillhörde då troligen en förmodad näraliggande kungsgård. Bygeln är snarlik vikingatida kammar av A3-typ, såväl vad gäller ornamentik, kompositionen av de olika mönsterfälten, utformningarna av ändpartierna samt att mönsterlinjerna har varit fyllda med en svart massa. Det är som om man tagit en Birka-kam och istället för att sätta på tänder, så har man genom att göra en rad hål längs nederkanten förvandlat föremålet till en väskbygel. Sveriges viktigaste marknad, Distingsmarknaden, hölls i Uppsala, men vi vet inte var. Den hade rötter i heden tid och levde kvar in i våra dagar. Samiska varor, bland annat pälsverk, var centrala för den (Zachrisson 1997:209–210; 2015:324; Joakim Kjellberg skriftl. medd. 2020).

Det är däremot omöjligt att uttala sig om vem som tillverkat de två hornplattorna till svärdshandtaget från en mansgrav på Röstahammaren i Ås sn, Jämtland, från 900–1000-tal; de har en ornamentik med timglas-former, bandflätning och parallella linjer. Mönstrets linjer är fyllda med en mörk massa. Är de skandinaviska eller samiska arbeten? Liknande timglasmotiv återfinns bl.a. på trähandtagen till sydsamiska ramtrummor, men de bevarade är yngre. Gravfältet har drag från såväl skandinavisk som samisk kultur (Zachrisson 1997:210; 2019:80–81; Manker 1938).

Det är inte heller möjligt att säga vem som står bakom ett runt lock av näver, rikt dekorerat med flätband, som har påträffats vid utgrävningar i Trondheim. Det är daterat till ca 1025–1075 (Christophersen 1987:88–89). Staden och Tröndelagen hade såväl skandinavisk som samisk befolkning.

Flätbandsornamentik återfinns också på föremål från områden österut, som Finland och Novgorod-riket. Den ornamentiken ser dock något annorlunda ut.

Figur 5. Hammare av horn till samisk trumma, från Nordset i Øvre Rendal, 14C-daterad till ca 1160–1260. Efter Gjessing 1945.

Skidor av furu med flätbandsornamentik

Att skidåkning spelade en framträdande roll för samer i samband med jakt och fångst betonas i många äldre skrifter. Alltifrån 500-talet och vidare under 800- och 1200-talen användes (parallellt med ordet finnar) för samer också sammansättningen skridfinnar, skrid- av det västnordiska *skriða á skidum*, att åka skidor. I norskan har ordet *finn* ända fram till våra dagar betytt same, liksom det gjorde i skrivna källor från hela det första årtusendet. Naturligtvis skidade man allmänt norr om *limes norrlandicus*, norrlandsgränsen, men skidåkning sågs under 1500–1800-talen som en samisk specialitet. Olaus Magnus anser 1555 att ”skidkulturen är utmärkande för lappkulturererna i gemen”. Att han inte nämner skidlöpning hos andra är ”anmärkningsvärt”, betonar John Granlund i sin kommentar ([1951]1976:303, 279). Tänkvärt är också att Gustav Vasa inte tycks ha kunnat åka skidor, han gick istället som brukligt var i Sydskandinavien på ”skarabågar” (d.v.s. snöskor), från Mora till Sälen. Det var därför de tre dalkarlarna från Mora kunde hinna ifatt honom på sina skidor, trots att de sändes ut först en vecka senare (Zachrisson 1997:158–161, 215–217).

I Fennoskandia har ca 200 äldre skidor påträffats i myrar och andra sankmarker. De lades ned sommartid i vatten för att inte träet skulle torka. De är påträffade från Finnmark i norr till Dalarna och Hedmark (Norge) i söder, samt över så gott som hela Finland (Manker 1971:79). De flesta skidorna tillhör den s.k. Mankers typ C, som karaktäriseras av upphöjt och indraget fotställ. Skidor av typ C har levat kvar in i 1900-talet i den s.k. sydsamiska skidtypen, vars utbredning över stora delar av mellersta och södra Norrland slående överensstämmer med skogssamernas vinterområden (Berg 1941; 1970). Åsikten att det är möjligt att alla skidorna ovan är samiska har den kände finske forskaren T.I. Itkonen uttryckt för Gösta Berg, som stödjer den (Itkonen 1948; Zachrisson 1997:216).

Skidor har betydelse som typiskt samiska föremål med tidig flätbandsornamentik. Tack vare Ingela Bergman vid Silvermuseet i Arjeplog har jag här fått möjlighet att publicera en tidigare okänd skida med flätbandsdekor därifrån (fig. 6 & 8).

Gösta Berg och flera geologer gav 1941 ut en stor översikt över olika skidfynd från Sverige med beskrivningar och åldersbestämningar utifrån pollenanalyser, en tidigare metod för datering. Sex dekorerade skidor ingår: två från Lappland: Järvträsk,

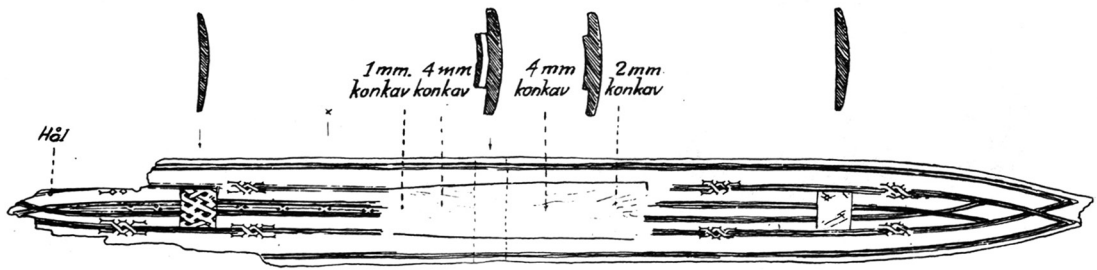
*Figur 6. Skida från Brännbacken, Mellanström, Arjeplog sn, Lappland.
Foto: Ingela Bergman, Silvermuseet.*

Arvidsjaur sn (*fig. 7 & 8*), och Ajaur, Lycksele sn, en från Norrbotten: Badstusund, Råneå sn, två från Västerbotten: Klöverfors/Åbyn, Byske sn, och Hössjö, Umeå landsförsamling, samt en från Dalarna: Färnäs, Mora sn (Berg 1941; Zettersten m.fl. 1941:81–82, 88–91, 103–106, 108–109, 124–126, 153–157).

År 1960 tog Inga Serning upp sju myrfunna, flätbandsornerade skidor i sitt arbete om Övre Norrlands järnålder: de två ovannämnda från Lappland samt en tredje från Purnu i Gällivare sn, vidare de från Badstusund och Klöverfors och en från Högbacken, Piteå sn, alla tre från Norrbotten, samt en från Bygdeträsk i Burträsk sn, Västerbotten. Sex av dem stildaterar hon till ”yngre järnålder eller senare” och en av dem till vikingatid utifrån pollenanalys. Fem av skidorna har volutspets med två eller tre voluter (Serning 1960:62–64).

Manker inventerade alla förhistoriska skidor inför en planerad 14C-datering, vilken dock visade sig bli svår att genomföra bland annat på grund av hur föremålen konserverats. Gösta Berg fullföljde inventeringen och sammanställde resultatet i ett manuskript (som jag fick av honom 1987; Nordiska museet, Lapska arkivet nr 1739). Han skriver att ”Ornamentik har konstaterats på 66 av inventeringens 188 undersökta fornskidor, fördelade med 39 på de 88 fynden i Finland, 25 på de 85 fynden i Sverige och 2 på de 15 fynden i Norge.”. Samtliga tillhör Mankers typ C. Vanligast är ”parallellt med skidans kanter dragna linjer”; ”uddsnitt” som uppträder på 24 exemplar samt ”sicksackmönster” på 8 exemplar. Flätmönster finns på 18 exemplar, varav 9 från Sverige. 28 skidor blev 14C-daterade (Berg 1987).

Nya dateringar ger ökad kunskap. Det gäller skidan från Färnäs, som har ett embryo till flätmönster (jfr Wehlin 2018; Zettersten m.fl. 1941:153–157; Berg 1987:30). En liknande, men mer utvecklad ornering har en skidspets från Trondheim, daterad till ca 1225–1275 e.Kr. (Christophersen 1987:66–67). Den flätbandsornerade skidan från Järvträsk har fått en ny datering, liksom den från Bastusund (*fig. 7 & 8*). En hittills opublicerad flätbandsornerad skida är funnen i Brännbacken, Mellanström, Arjeplog sn, Lappland (*fig. 6 & 8*) (Sweref 72 912 63/ 62 92 215). Den är 14C-daterad till 1260 ±90 BP (St 7585).

Figur 7. Skida från Järvträsk, Arvidsjaur sn, Lappland. Efter Serning 1960.

Figur 8 t.h. Kalibrerade värden för fyra skidor, enligt Per Frölund, Upplandsmuseet.

Kalibrerade värden för samtliga ser ut som nedan, KDE Plot snävar in tidsintervallet ca 50 år/prov. Så skidorna kan dateras till perioden ca 700-850.

Kalibrerade värden

Cal v4.3.2 Bronk Ramsey (2017); r:5 IntCal13 atmospheric curve (Reimer m.fl. 2013)

Färnäs R_Date(1605,90)

68.2% probability: 350AD (68.2%) 556AD

95.4% probability: 244AD (95.4%) 624AD

Brännbacken R_Date(1260,90)

68.2% probability: 668AD (68.2%) 867AD

95.4% probability: 635AD (95.4%) 976AD

Järvträsk R_Date(1230,90)

68.2% probability: 688AD (68.2%) 882A

95.4% probability: 653AD (95.4%) 982AD

Bastusund R_Date(1230,90)

68.2% probability: 688AD (68.2%) 882AD

95.4% probability: 653AD (95.4%) 982AD

KDE_plot

Brännbacken Posterior Agreement 107.7%

68.2% probability: 694AD (68.2%) 858AD

95.4% probability: 650AD (95.4%) 945AD

Järvträsk Posterior Agreement 108.5%

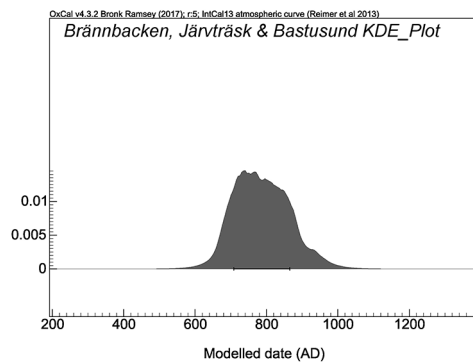
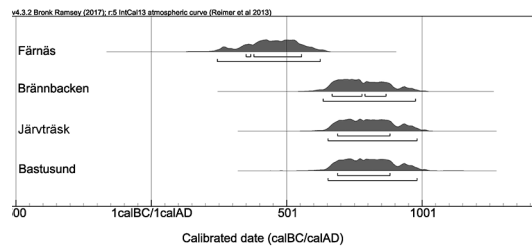
68.2% probability: 701AD (68.2%) 857AD

95.4% probability: 658AD (95.4%) 945AD

Bastusund Posterior Agreement 108.4%

68.2% probability: 700AD (68.2%) 856AD

95.4% probability: 658AD (95.4%) 947AD

Kalibrerade värden för de fyra skidorna från Brännbacken, Färnäs, Järvträsk och Bastusund kan nu presenteras (se figurtext till fig. 8 t.v.). Med "KDE Plot" (Kernel Density Plot) i 14C-kalibreringsprogrammet OxCal version 4.3. kan tidsintervallet snävas in ca 50 år per prov (Frölund 2019:42-43). Skidan från Färnäs, som har ett embryo till flätbandsornamentik, kan därmed liksom de andra tre med fullt utvecklad sådan ornamentik dateras till perioden ca 700-850, vendel-vikingatid. Av trä

Figur 9. Två klumppilar av horn från Sigtuna, av en samisk typ. Sådana pilar användes för att skjuta små pälsdjur, som ekorrar, för att inte skada skinnet. a) har fnr SF 131:c, från okänd fyndort inom Sigtuna stad; datering saknas. b) från kv. Professorn 1 1999, fnr 824. Ca 1300 e.Kr. Bägge är ca 40 mm långa. Foto: Sigtuna museum.

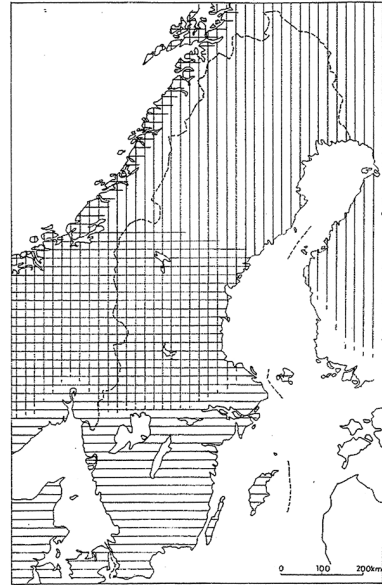
med flätbandsdekor är också ett spant från en samisk sydd båt från Tjautjer, samma sjö som Gråträskfyndet härrör från; båten kan vara från medeltid (Westerdahl 1987:22, 48, 85, 94–95). Det tycks härmed som om skidor kan ge de äldsta beläggen för flätbandsornamentik på samiska föremål.

Kontakter mellan Sigtuna och samiskt område i norr: handel med horn och pälsverk
Två föremål från Sigtuna kan vara samiska. Det gäller de två klumppilarna av horn som haft skaft av trä. Den ena har fnr SF 131:c och kommer från ”okänd fyndort”, troligast inom Sigtuna stad; den saknar datering. Den andra är från kvarteret Professorn 1 1999 och har fnr 824. Den bör vara från mitten av högmedeltiden (ca 1300 e.Kr.) att döma av det låga kontextnumret, 162 (*fig. 9*) (Söderberg 2017: v. 5, 2018: v. 6; Anders Söderberg, skriftl. medd.). Med sådana pilar sköt man pälsdjur för att inte penetrera och därmed skada skinnet. Många sådana *tomars* av horn har påträffats på boplatser och i gravar från 900-tal till tidigt 1200-tal i Ryssland söder om Vita havet, liksom i Novgorod. Med de lättare kunde man skjuta ekorre, med de tyngre bäver (Zachrisson 1976b; 1997:214–215; Makarov 2012:49, 53, 382, *fig. 3.6:57–61*).

Andra samiska produkter i Sigtuna är renhorn. De utgör ett markant inslag i de äldsta skikten i staden. Från början rör det sig enbart om fällhorn, senare ca 1/3 av sådana medan resten är från slaktade djur – främst stora rentjurar. Isotopundersökningar har gjorts, för att försöka få fram deras proveniens. De uppvisar stora variationer, varför de bör ha kommit från olika samiska områden. I de äldsta faserna rör det sig om ren från en mer skogrik miljö. Olof Skötkonung-mynt, slagna i Sigtuna, som framkommit i mellersta Norrland, kan vara en indikation på att renhornen skulle kunna vara därifrån, eller från Finland. Under den andra vågen av import till Sigtuna finns även horn från renar som levt i trädlösa områden. Det kan röra sig om kontakter via sydvästra och mellersta Norge, där också Olof Skötkonung-mynt påträffats. Renens kött var efterfrågat, och kom troligen till Sigtuna i fruset eller torakat skick (Malmer 2010:77–79, 89–90 m.fl.; Karlsson 2016:57–60, 63–64, 68–76, 121–123, 197).

Kan renjägare och kammakare ha varit en förhistorisk yrkeskombination? Frågan har ställts utifrån fynd av kammar och spill av renhorn samt redskap i norska fjällgravar och stadsfynd från yngre järnålder-tidig medeltid (Christensen 1986; jfr Zachrisson 1997:48–49). Från samer i Norge, via skandinaver, har antagligen de sex stora renhorn transporterats, som hänger i Saint Nicholas Church i byn

Fig. 10. Schematisk bild av utbredningen av samisk (lodräta linjer) och skandinavisk (vågräta linjer) kultur ca 1000 e.Kr. Efter Zachrisson 1997.

Abbots Bromley i Staffordshire, England, förmodligen sedan länge. Två 14C-dateringar har gjorts på ett av hornen, till 930 ± 100 och 840 ± 130 år (före 1950), dvs. efter kalibrering tiden kring 1000-talet (Zachrisson 2001). Samer fanns långt fram i tiden ända ner till *limes norrlandicus* i söder (fig. 10) (Zachrisson 1997:218–220).

Från Nordnorges kust, eller ännu längre bort, är de många sigtunafynden av föremål och spill av valben, valrosstand och valrossben, liksom atlanttorsk – det rör sig om handelsnätverk som spänt över långa distanser (Karlsson 2016:34–35, 82–85, 91–99; Gustavsson m.fl. 2015; Söderberg 2016: v. 11, 33, 2018: v. 20, 41, 2019: v. 3, 11, 41, bestämda av Johnny Karlsson). Samer var de främsta experterna på jakt och fiske i norr, och förknippas med de många tranekokningsgropar, *hellegroper*, som finns i Nordnorge (Hansen & Olsen 2004:69–77 samt jfr ovan).

Spillet av horn från kvarteret Trädgårdsmästaren domineras av älghorn, främst fällhorn (man kan skilja även fragment av fällhorn från slakthorn, genom att se hur hornen avslutats vid den s.k. rosenkransen). Initialt utgjorde de 79% av hornmaterialet, men fr.o.m. ca 1125 e.Kr. av 80–85%. Älghornen fällt under perioden november till april. (Själv stötte jag dock på ett par välbevarade skovelhorn av en 16-taggare i juli 1992, på lågfjället Ultevis vid Lule älv.) Det bör ha varit en lokal befolkning, som rört sig i skogs- och fjälltrakter och successivt samlat hornen (Karlsson 2016:43–55, 60–62).

Enstaka falanger av vilt som räv, lo och björn är också funna i Sigtuna, men inte alls i så stor mängd som i Birka. Den storskaliga handeln med viltpälsar, som utmärkt Birka, ersattes i Sigtuna av högst lokala djurarter som tamkatter (Karlsson 2016:26).

Den samiska bopplatsen och gravarna på Vivalden i nordvästra Härjedalen är från tiden ca 800–1250. Den troliga nåjd som gravlagts där, begravdes under sent 1100-tal. Hans dräkt och personliga utrustning kan jämföras med föremål från Birka – men han levde i "Sigtuna-tid". Detta gäller också för inventariet i de andra gravarna från Vivalden (Zachrisson 1997:61–71, 78, 148–149). Ett östligt remändebeslag av brons från 1100-tal, till ett bälte, påträffades under utgrävningen vid Götes mack i Sigtuna. Det har jämförts med ett beslag från Novgorod (Hed Jakobsson m.fl. 2017:51, fig. 52). Det är också likt ett beslag på Vivalden-nåjdens bälte.

I en kvinnograv i kvarteret Nunnan i Sigtuna låg ett finsk-ugriskt fågelhänge av brons, av samma slag som dem i de samiska offerplatsfynden (Nunnan 1984, fnr 154). De kan ha tillverkats i Ladoga-området. Strax sydöst om Ladoga har också två Olof Skötkonung-mynt påträffats (jfr ovan; Zachrisson 1984:30–31).

Handel med pälsverk från samer till skandinaver under järnålder-medeltid kan följa sig i namnformen ”Birkekarlaas” 1440 för dagens Bergkarlås i Mora (enl. Nils Blomkvist, jfr Zachrisson 1997:232; 2019:73). Det kan alltså röra sig om begreppet ”birkarlar” i Dalarna, något som annars främst förknippas med handel mellan samer och andra i nordligaste Sverige (Bergman & Edlund 2016).

Slutord

Flätbandsornamentik finns alltså på både samiska och skandinaviska föremål under de ca 500 år som perioden ovan omfattar. I skandinavisk kultur firar den triumfer på vendeltida metallföremål och vikingatida hornföremål. Under 1000-talet och in i 1100-talet tillverkas fortfarande föremål med sådan ornamentik. Det kan uppfattas som ett konservativt drag eller en stark tradition bland såväl kammakare som beställare.

Frågan när sådan ornamentik först uppträder i samisk kultur har vi kommit ett steg närmare genom de nya dateringarna av skidor med flätband från norra Sverige, som daterats till perioden ca 700–850. Ornamentet får sedan ett nytt liv på samiska hornföremål. Det fortlever än idag och har till och med blivit karakteristiskt för sydsamiska arbeten.

Utifrån dagens kunskaper – det kan komma nya fynd och fler föremål kan dateras på ett bättre sätt – tycks vi alltså ha såväl skandinaviska som samiska föremål med flätbandsornamentik från tiden för det äldsta Sigtuna, ca 1000–1250. De utgörs främst av hornföremål, de skandinaviska av kammar och skedar, de samiska av trumhammare och väskbyglar, funna så långt söderut som i Uppsala och i Rendalen i Hedmark i sydöstra Norge (strax väster om norra Dalarna).

De få föremål av horn som har bevarats är ofta utsökt ornerade och tycks ha hört till de övre skikten i såväl skandinaviskt som samiskt samhälle. De kan enbart ha tillverkats av de främsta hantverkarna. Men vi har givetvis endast funnit en bråkdel av alla de hornföremål som en gång funnits. Föremål av horn blir ju inte kvar i jorden annat än om den är mycket kalkrik, eller våt, som i Sigtunas ”svarta jord”.

Hade flätbandsornamentet någon särskild betydelse i de två kulturerna? Var den i så fall en och samma eller innebar den olika saker i olika kretsar? Förändrades betydelsen över tid? Är en innebörd i själva verket glädjen i själva dekorationen, mönstret, i synnerhet då det utförts av en skicklig hantverkare? Flätmönstren uttryckte en kulturell tradition, det är tydligt.

Samer i Sigtuna? De föremål med bandflättningsornamentik som hittills kommit fram torde vara av skandinavisk tillverkning. Men det har funnits andra kontakter mellan samer och Sigtuna, direkta eller indirekta, och samer har säkerligen besökt staden. Framför allt måste vi räkna med varor som införts norrifrån: renhorn och kanske också åtskilliga älghorn – på liknande sätt som i Birka. Även pälsverk från norr var eftertraktade. Således kan fastslås att i vart fall någon form av samisk kontakt funnits i Sigtuna under vikingatid och tidig medeltid.

Man vill gärna spekulera över Sigtuna och Birka i egenskap av mötesplatser för olika kulturer. Var det här som vissa samer tog upp flätbandsornamentiken?

Ett tack till Anders Söderberg – utan hans kunskaper om Sigtunamaterialet hade inte denna artikel varit möjlig – samt till Johan Runer och redaktionen för ett utmärkt redigeringsarbete.

Not

- 1) För bestämningar av platserna se Wallerström 1994 och Bergman m.fl. 2008.

Referenser

- Ambrosiani, K. 1981. *Viking Age combs, comb making and comb makers in the light of finds from Birka and Ribe*. Stockholm.
- 1984. Kämme. *Birka II:1: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde*. Arwidsson, G. (red). Stockholm. s. 161–176.
- Amundsen, H. R. 2017. Changing histories and ethnicities in a Sámi and Norse Borderland. *Acta Borealia* 34:2. s. 178–197.
- Andersson, K. 2016. *Gödåker: ett romartida centrum i Uppland*. Stockholm.
- Arbman, H. 1937. *Schweden und das Karolingische Reich. Studien zu den Handelsverbindungen des 9. Jahrhunderts*. Stockholm.
- 1940, 1943. *Birka I. Tafeln. Text*. Stockholm.
- Ashby, S. P. 2013. Some Comments on the Identification of Cervid Species in Worked Antler. *From These Bare Bones. Raw materials and the study of worked osseous objects*. Choyke, A. & O'Connor, S. (red). s. 208–222.
- Ashby, S. Coutu, A. N. & Sindbæk, S. 2015. Urban Networks and Arctic Outlands: Craft Specialists and Reindeer Antler in Viking Towns. *European Journal of Archaeology*, 18(4). s. 679–704.
- Berg, G. 1941. The origin and the development of the skis throughout the ages. *Finds of skis from prehistoric time in Swedish bogs and marshes*. [Provisorisk uppl.] Stockholm. s. 9–64.
- 1970. Skidor. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid, från vikingatid till reformationstid* 15. sp. 496–500.
- 1987. Manuskript om fornskidor, deras ornamentik och datering med 14C – en uppföljning av Ernst Mankers projekt. Lapska Arkivet 1739, Nordiska museet (jag har fått sid. 19–31 av G. Berg; manuskriptet har ej kunnat återfinnas år 2019 på Nordiska museet).
- Bergman, I. & Edlund, L-E. 2016. Birkarlar and Sámi – intercultural contacts beyond state control: reconsidering the standing of external tradesmen (birkarlar) in medieval Sámi societies. *Acta Borealia*, 33(1). s. 52–80.
- Bergman, I. Östlund, L. Zackrisson, O. & Liedgren, L. 2008. Värro Muorra. The landscape significance of Sami sacred wooden objects and sacrificial altars. *Ethnohistory* 55:1. s. 1–28.
- Bergstøl, J. 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Oslo.
- Bäck, M. & Carlsson, M. 1994. *Kvarteret S:ta Gertrud 3. Stadsgårdar och gravar i Sigtuna ca 970–1100*. Riksantikvarieämbetet UV rapport 1994:60. Stockholm.
- Christensen, A. E. 1986. Reinjeger og kammaker, en forhistorisk yrkeskombinasjon? *Viking* 49, 1985/86. s. 113–133.
- Christoffersen, A. 1987. *Trondheim – en by i middelalderen*. Trondheim.
- Dunfeld, M. 2006. *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa.
- Erixon, S. 1945. *Svenska kulturgränser och kulturprovinser*. Stockholm.
- Fjellström, Ph. 1985. *Samernas samhälle i tradition och nutid*. Stockholm.
- Frölund, P. 2019. *Bosättningar och jordbruk i Gamla Uppsala 200 f.Kr–600*. Lic.avhandl. Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala.
- Gjerde, H. S. 2016. *Sørsamisk eller førsamisk? Arkeologi og sørsamisk forhistorie i Sør-Norge – en kildekritisk analyse*. Oslo.
- Gjessing, G. 1945. To hamrer til samiske runeblommer. *Festskrift til Konrad Nielsen*. Oslo. s. 99–115.

- Graan, O. [1899]1983. Relation Eller En Fulkomblig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung, så wähl som om heela dheras Lefwernes Förehållande. *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Faksimileutgåva. Umeå.
- Grandell, A. 1986. Kredithandel med tillhjälp av karvstock. En epok i mänsklighetens historia. *Fornvännen* 81. s. 121–128.
- Granlund, J. [1951]1976. Kommentrar till *Olaus Magnus Historia om de nordiska folken. Första delen (första-femte boken)*. Stockholm. s. 265–405.
- Gustavsson, R. Hennius, A. & Ljungkvist, J. 2015. Are many Vendel and Viking Period gaming pieces made of whale bone? *Fornvännen* 110. s. 51–54.
- Hampusson Huldt, H. & Hoving, F. 1920. *Mönsterbok för lapsk hemslöjd i Västerbottens län*. Hälsingborg. (Samt årsboken *Västerbotten* 1970 och 2010.)
- Hansen, L. I. & Olsen, B. 2004. *Samenes historia fram til 1750*. Oslo.
- Hed Jakobsson, A. Runer, J. Kjellström, A. & Björk, T. 2017. *I Sigtunas utkant. Slutundersökningsrapport över gravar och bebyggelse vid Götes mack*. Rapporter från Arkeologikonsult 2017:2696. Stockholm.
- Holmqvist, W. 1934. On the origin of the Lapp ribbon ornament. *Acta Archaeologica* 5. s. 265–282.
- 1939. *Kunstprobleme der Merowingerzeit*. Stockholm.
- 1967. Från Oxyrhynchos till Jokkmokk. Senantika och merovingiska traditioner i lapsk hornslöjd. *Norrbottn/Sameslöjd* 1967. s. 53–66.
- Itkonen, T. I. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. 1, 2. Porvoo-Helsinki.
- Julius, A. 1918. Ett lappländskt jordfynd från Uppsala. *Upplands Fornminnesförenings tidskrift* 33. s. 89–96.
- Karlsson, J. 2016. *Spill – om djur, hantverk och nätverk i Mälaramrådet under vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Kjellberg, J. 2016. There are two sides to a coin – towards a (r)urbanized outland. *Mellan slott och slagg. Vänbok till Anders Ödman*. Gustin, I. m.fl. (red). s. 105–112.
- Lindeberg, I. 1989. Löffel. *Birka II:3: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde*. Arwidsson, G. (red). Stockholm. s. 135–136.
- Luiik, H. Peets, J. Ljungkvist, J. Maldre, L. Maldre, R. Allmäe, R. Muñoz-Rodríguez, M. McGrath, K. Speller, C. & Ashby, S. 2020. Antler combs from the Salme ship burials: find context, origin, dating and manufacture. *Estonian Journal of Archaeology*, 2020, 24, 1. s. 3–44.
- Makarov, N. A. 2012. (red). Brisbane, M. Makarov, N. & Nosov, E. *The Archaeology of Medieval Novgorod in Context*. Oxbow books.
- Malmer, B. 2010. *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030*. Stockholm.
- Manker, E. 1938. *Die lappische Zaubertrommel* 1. Stockholm.
- 1971. Fennoskandias fornskidor. Preliminär rapport från en inventering. *Fornvännen* 66. s. 77–91.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Lund.
- Serning, I. 1960. *Övre Norrlands järnålder*. Umeå.
- Skandfer, M. 1996. *Coarverbasttet. Samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*. Hovedfagsavhandling. Tromsø.
- Skullerud, S. 1942. *Finnmarksfinnernes ornamentikk i karvskurd og ristning*. Oslo.
- Söderberg, A. 2015–2020. Veckans föremål. Sigtuna museums hemsida. <https://sigtunamuseum.se/sigtuna-museum/veckans-foremal/i-backspegl/> (2020 06 11)
- Söriling, E. 2018. *Fynden från "Svarta jorden" på Björkö från Hjalmar Stolpes undersökningar*. *Katalog*. Gräslund, A-S. Hedenstierna-Jonson, Ch. Lamm, J. P. & Edberg, R. (red). Uppsala.
- Tesch, S. 2016. Royal Site and Christian Town and the Regional Perspective, c. 980–1100. *New Aspects on Viking-age Urbanism c. AD 750–1100. Proceedings of the International Symposium at the Swedish History Museum, April 17–20th 2013*. Holmquist, L.

- Kalmring, S. & Hedenstierna-Jonson, Ch. Stockholm. s. 115–138.
- Wallerström, Th. 1994. A Merchant's Depot and a Hiding Place for Stolen Goods – or Saami Sacrificial Sites? A Source-Critical Look at the Gråträsk and Mörtrträsket Finds. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1993–1994. s. 167–187.
- Wehlin, J. 2018. Tre järnåldersskidor från Dalarna. *Fornvännen* 96. s. 162–5.
- Westerdahl, Ch. 1987. "Et sätt som liknar them uti theras öfriga lefnadsart". *Om äldre samiskt båtbygge och samisk båtbantering*. Umeå.
- Zachrisson, I. 1976a. *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden*. Early Norrland 10. Stockholm.
- 1976b. Medeltida ekorripilar? *Fornvännen* 71. s. 117–120.
- 1984. *De samiska metalldepåerna år 1000–1350 i ljuset av fyndet från Mörtrträsket, Lappland*. Umeå.
- 1997 i Zachrisson, I. m.fl. (red.) *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm.
- 2001. Renhornen i Abbots Bromley – till England på vikingaköl? *Vi får tacka Lamm*. Stockholm. s. 229–233.
- 2015. Samiska väskor på svenska örlogsskepp. *Tjop tjop! Värbok till Christer Westerdahl*. von Arbin, S. m.fl. (red). Skärhamn. s. 321–330.
- 2019. Möten mellan samer och »nordmän» i Mellanskandinavien under järnålder och tidig medeltid (ca 1–1300 e.Kr.). *Svenska kulturmöten. Elva föredrag utgivna av Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund & Thomas Lindkvist*. Uppsala. s. 67–86.
- Zettersten, A. Granlund, E. & Lundqvist, G. 1941 [provisorisk uppl.]. Descriptions and determinations of the age of the various ski finds in Sweden. *Finds of skis from prehistoric time in Swedish bogs and marshes*. Stockholm. s. 79–158.

Summary

Plain ribbon interlace can be traced back five thousand years to innermost Asia. In Scandinavia the pattern occurs among the urban societies of Birka and Sigtuna, c. 750–1250 A.D, primarily on combs and spoons of elk antler. In Sigtuna, founded in c. 980, production was first performed on commission from the elite, in the private sphere of the town plots.

The question is when was this type of interlace adopted by the Sami, to become a characteristic of their culture? Today, this pattern is typical of South Sami artefacts. Its earliest known occurrences on Sami objects of antler include a shaman's drum-hammer from south-eastern Norway, dating to c. 1160–1260, and a large purse frame (one of a pair) of about the same date, found as far south as Uppsala. In this study we have succeeded in tracing its occurrence even further back in time, with the help of new datings for several decorated Sami skis of pine from northern Sweden, the oldest of which are now dated to 700–850 AD. Skiing was characteristic of the Sami culture.

There was considerable contact between Sami and Scandinavians at this time. This took the form not only of trade (precious furs from the north were famous), but also the exchange of specialist knowledge, intermarriage, family ties and friendships. Some Sami very likely visited Sigtuna. Two blunt arrowheads of antler of a Sami type have been found in Sigtuna, as well as Sami products such as reindeer antler, whale bone, walrus teeth and tusks, and Atlantic cod.